

**МИКОЛА ЗЕРОВ У “СТОРОЗТЕРЗАНОМУ” КИЄВІ (1917–1918)
(із майбутньої книжки)¹**

Із залученням архівного матеріалу автор реконструює історію життя, педагогічної й літературної діяльності Миколи Зерова в 1917–1918 рр. Значна увага приділена дослідженню близького Зерову київського літературно-мистецького середовища цієї пори (2-а Українська гімназія ім. Кирило-Мефодіївського братства, “ложа” Г. Нарбути, коло Б. Якубського). Факти біографії педагога, перекладача й поета подано на тлі складних суспільно-політичних подій, пов’язаних із боротьбою України за свою державність і національно-культурне відродження.

Ключові слова: Київ, 2-а Українська гімназія, журнал “Вільна українська школа”, універсал, часопис “Наше минуле”, культура, традиція.

Volodymyr Panchenko. Mykola Zerov in a “hundred times torn” Kyiv (1917–1918) (a chapter from a book coming out)

Using the archive materials, the author reconstructs Mykola Zerov’s life story, as well as pedagogical and literary activities in 1917–1918. Chief attention is paid to Zerov’s literary and artistic environment in Kyiv of that time (the 2nd Cyril and Methodius Brotherhood Ukrainian gymnasium, H. Narbut’s “lodge”, B. Yakubsky’s circle). The biography of Ukrainian educator, translator and poet is shown against the backdrop of complex social and political developments called forth by the Ukrainians’ struggle for national state and cultural revival.

Key words: Kyiv, the 2nd Ukrainian gymnasium, “Vilna ukrayinska shkola” (“Free Ukrainian School”) journal, “Nashe mynule” (“Our Past”) journal, culture, tradition.

3. *Ad fontes!* 2-а Українська державна гімназія імені Кирило-Мефодіївського братства за гетьмана П. Скоропадського не зазнала якихось потрясінь. Навіть навпаки: вона користувалася увагою з боку влади. 2 червня 1918 р. у клубі “Родина” відбулися урочистості з нагоди першого випуску гімназії. У них взяла участь міністр освіти Микола Василенко та його заступник Петро Холодний, болгарський посол Іван Шишманов. “Офіційне справоздання за цілий рік відчитав секретар тієї ж гімназії Микола Зеров. При кінці справоздання п. Зеров перечитав імена і прізвища тих учнів, котрих педагогічна рада визнала за гідних атестату на укінчення гімназії” [див.: 12].

Для М. Зерова починалася перша педагогічна відпустка, тож можна було знову переключитися на справи “літерацькі”. Тим паче, що на цей час він уже був своєю людиною в середовищі київських інтелектуалів, котрі навіть серед веремії гострих політичних протистоянь камінь за каменем зводили споруду, без якої державне буття нації не має сенсу, – культуру.

¹Продовження. Початок див.: Слово і Час. – 2014. – № 9. – С. 53-67.

Що то було за середовище?

Першим варто назвати ім'я Павла Зайцева (1886–1965). Він теж, як уже згадувалося, викладав у 2-й Українській гімназії від самого початку її створення. “Наші розмови в перервах між лекціями – в книгозбірні, учительській, на коридорі – наблизили нас одне до одного, і П[авло] І[ванович], як завжди, темпераментний, експансивний, став втягати мене в різні справи, – згадував М. Зеров. – Ввів до кола найближчих співробітників “Книгаря”, підбив зібрати переклади латинських поетів до окремої збірки, сам запропонував її “Друкареві”; він же взяв у мене і деякі історично-літературні матеріали для “Нашого минулого” [5, 565-566]. Сталося це, писав Зеров, “десь по весні 1918 року”, себто у часи Гетьманату.

У 1918 р. 32-річний П. Зайцев уже мав за спиною неабиякий досвід наукової і громадсько-політичної діяльності. Уродженець Слобідської України, він навчався в сумській гімназії; там-таки, у Сумах, почав співпрацювати з місцевою й харківською пресою. Серед його приятелів тієї пори – поет-земляк Олександр Олесь. Протягом 1904–1913 рр. Зайцев студював у Петербурзькому університеті спочатку юриспруденцію, потім – славістику. Історик В. Міяковський, який добре знав Зайцева-студента, згадував, що в Петербурзі тоді активно діяла українська студентська громада, в якій вирізнялися О. Шульгин, В. Ганцов, К. Широцький, Г. Голоскевич, Л. Чикаленко [див.: 9].

У 1915–1917 рр. члени громади організували таємні університетські курси. Серед викладачів був і П. Зайцев, який працював у гімназії “Человеколюбивого общества” (тієї самій, нагадував Зайцев, де в 1840-ті рр. викладав П. Куліш!). Громада мала власну бібліотеку. Завідував нею Г. Голоскевич, майбутній лексикограф (у 1930 р. він стане однією із жертв у справі СБУ). Розташовувалася бібліотека в “надрах” “кабинета для читання студентів” історико-філологічного факультету, де часто зустрічалися “громадівці”. Там-таки розміщувалося й університетське історичне товариство. Воно також мало свою книгозбірню. Господарював у ній П. Балицький (згодом власник згаданого Зеровим видавництва “Друкар”).

Ще в 1909 р. П. Зайцев узявся за збирання й дослідження матеріалів, пов'язаних із життям та творчістю Т. Шевченка. Розшукував його малярські роботи, списки творів, листи. Підтримував зв'язки з М. Біляшівським і Д. Щербаківським, час від часу приїздив до них у Київ: знав, що в Історичному музеї вони формують Шевченківський відділ.

Як свідчив В. Міяковський, Зайцеву ще у студентські роки вдалося розшукати в Нижньому Новгороді “колекцію малярських робіт Шевченка, серед яких були всі вісім рисунків серії “Притчі про блудного сина”. А в Петербурзі знайшлися фрагменти “альбому Шевченка з зарисовками та фольклорними записами під час короткотривалої подорожі на Україну 1859 року”. Важливою була й текстологічна робота П. Зайцева: він узявся за нове, науково опрацьоване видання “Кобзаря”, продовживши тим самим зусилля В. Доманицького, котрий у 1907 р. на основі текстологічних студій видав “свого” “Кобзаря”.

Наставав час оприлюднювати наслідки досліджень. І вони почали з'являтися друком: “Російські поеми Т.Г. Шевченка” (Вестник Харьковского историческо-филологического общества. – 1913. – Вип. 3), “Новое о Шевченко” (Русский библиофил. – 1914. – № 1). “Первая любовь Шевченка” (Вестник Европы. – 1914. – № 2)... Вийшов і підготовлений Зайцевим перший випуск канонічної версії “Кобзаря”, до якого включено й поему Шевченка “Мар'яна-черниця” – її копію Павлу Івановичу вдалося отримати від Олександри Псьол, Шевченкової знайомої з репнінського Яготина...

У березні 1917 р. П. Зайцева обрали до Петроградської “Української Національної Ради”, а невдовзі він виїхав в Україну, де став членом Центральної Ради від Петроградської громади. Упродовж двох місяців (початок травня – 11 липня 1917 р.) виконував обов’язки комісара Тимчасового уряду в Косівському повіті. Восени ж 1917-го очолив канцелярію Генерального секретарства освіти. За гетьманату працював директором департаменту загальних справ Міністерства освіти. І водночас викладав, брався за реалізацію наукових і видавничих проектів: редагував журнал “Наше минуле”; у видавничому товаристві “Друкар” (яке восени 1917-го перебралось з Петрограда до Києва) очолював редакційний відділ, ініціював низку видань, зокрема друге видання “Сонячних кларнетів” (1920) та збірку “Замість сонетів і октав” П. Тичини (1920).

Тут-таки вийшла і книжечка самого Зайцева “Оксана. Перше кохання Шевченка” (1918). Вона поклала початок співпраці видавництва “Друкар” із художником Г. Нарбутом, який на пропозицію Зайцева виготовив “обсипану квітками” обкладинку “книги про перше Шевченкове кохання”, і потім перечитував її “без кінця”: історія стосунків Тараса й Оксани справляла на нього “особливе враження”. Річ у тім, що саме в цю пору Г. Нарбут, як згадував П. Балицький, був “надзвичайно вражений своїм родинним нещастям”: його сімейне життя розладналося, тож художник “хотів скрасити з поетовим горем і своє власне” [1, 53]. (Розлучившись із дружиною, яка в 1916 р. народила йому сина Данила, Георгій Іванович одружився з Н. Модзалевською).

Георгій Нарбут, як і Павло Зайцев, – “петроградський біженець”: дізнавшись про події в Києві, він залишив північну столицю й кинувся назустріч “культурній революції” в Україні. Займався створенням державного герба України, грошових знаків, поштових марок, печаток, офіційних урядових грамот, військової форми. Відроджував школу української графіки і книжкового мистецтва, розробляв оригінальні шрифти, працював над “Українською абеткою”...

Але головною точкою прикладання сил для Нарбута стала Академія мистецтв. Відкрилася вона 22 листопада 1917 р., в обставинах “повного розпаду, повної дезорганізації громадського життя”, коли тільки-но припинились бої на вулицях Києва “поміж козаками та юнкерами Керенського, військом центральної ради й робітниками-більшовиками” [3, 60]. Проте життя брало своє, і хоч у місті гостро відчувався брак вугілля, хліба й води, – “в ясных залах Педагогічного Музею” (К. Широцький) з нагоди відкриття Академії було влаштовано виставку живописних робіт Федора й Василя Кричевських, Олександра Мурашка, Михайла Жука, Абрама Маневича, Миколи Бурачека, Михайла Бойчука. Кілька своїх робіт (картини з мотивами старовинних руїн, силуетний автопортрет, дещо з “Української абетки”) подав і Георгій Нарбут.

Мистецтвознавець К. Широцький писав, не стримуючи радості: “Нині своя рідна Академія Мистецтв у нових обставинах вільного життя дасть нам нові сили – свіжі і здорові, – і накладе на їх діла природну печатку самоосвітлення. На портретах і фігурах нових майстрів скоро вгадаємо рідні риси українського типу, відблиск своєї духової природи, пейзажі заграють кольорами української райдуги, церкви і доми вберуться в своєрідні конструкційні та декоративні форми, народне мистецтво, артистичні промисли підуть за правдивою національною артистичною течією, і прийде час, що наше мистецтво стане знову демократичним, всенародним, як-то було колись на Україні; мистецтво викриє скарби народу, покаже, що у нього є, та спровадить його вимучену душу до недосяжного світу мрій і казок, до високих ідеалів, навчить поважати форми своєї і чужої краси та культури” [13, 193]. Уява Широцького залітала в часи “блискучої будучності” цього осередку українського мистецтва, –

проте насправді “будучність” Академії та її творців у найближчій перспективі виявиться значно драматичнішою, ніж думалося київським ентузіастам...

Але поки що всі вони мріють, складають грандіозні плани і – *contra spem spero!* – відважно беруться за їх реалізацію. Задумують видати у “Друкарі” бібліотеку “Українське мистецтво”, що мала налічувати 90 (!) томів. Передбачалося, що до її складу увійдуть, зокрема, такі видання, як “Український портрет XVI–XVIII вв.” та “Київська Софія”, підготовлені Ф. Ернстом, Д. Щербаківським, В. Модзалевським, К. Широцьким, Г. Нарбутом та іншими фахівцями. А загалом, наслідком повинна була стати велика культурна панорама України від давнини до сучасності. Особливий інтерес у середовищі “Друкаря” викликало “старовинне українське життя XVII–XVIII століть” (П. Баліцький), себто – явище бароко.

Про винятково пильну увагу “особ зацних” до української історії свідчив і такий проект “Друкаря”, як історично-літературний часопис “Наше минуле”. Задуманий він був ще в Петрограді одразу після Лютневої революції, проте перший номер цього “журналу історії, літератури і мистецтва” вийшов аж у середині 1918 р. У вступному слові ініціатори нового видання, як і годиться, декларували свої принципи: “Тепер, в часи величного відродження і зросту нашої національності і культури, ми вважаємо особливо своєчасним видання періодичного науково-популярного органа, на сторінках якого редакція міститиме все те, що освітлює невинну боротьбу українського народу за його політичні права й одвічні демократичні ідеали, а також національну своєрідність його традицій в письменстві, культурі й мистецтві” [див.: 10].

Визначальне слово тут – *традиція*. Позиція київської редакції “Нашого минулого” різко відрізнялася від декларацій харківських пролетарських поетів Миколи Хвильового, Володимира Сосюри та Майка Йогансена, які невдовзі (у 1921 р.) маніфестуватимуть радикальне “одгетькування” традицій: “Спаливши весь гній феодальної буржуазної естетики і моралі і внесеного нею розтління гниючого трупу, ми, нові поети, йдемо в майбутнє не яко генерация на тлі старого мистецтва, а пориваючи всі зв’язки, заперечуючи всі дотеперішні традиції”. І далі “нові поети” назвуть тих, з ким їм рішуче не по дорозі: “Однаково одгетькуючи всіляких неоклясиків, що, підфарбувавшись червоним карміном, годують пролетаріят заяжженими формами з минулих століть, що видають голу руйнацію за творчість, та всілякі формалістичні школи і течії (імажинізм, комфутуризм тощо), оголошуємо еру творчої пролетарської поезії справжнього майбуття” [4]. Ці гасла харківських пролеткультівців, оприлюднені в листопаді 1921 р., варто запам’ятати – для нашого контексту вони особливо цікаві (надто ж згадка про “всіляких неоклясиків”), і ми до них іще обов’язково повернемося...

Нігілістичний пролеткультівський синдром, отже, зовсім не зачепив те коло, до якого потрапив М. Зеров. Навіть навпаки: зосередженість на історії, культурній спадщині тут виразно домінувала. Про це “сигналізувала” вже сама обкладинка “Нашого минулого”, виготовлена Г. Нарбутом. На передньому плані художник зобразив колоритного “козака з рушницею” (того, що зі старих козацьких печаток, тільки значно величавішого!); на другому – жіночу постать в українському аристократичному вбранні XVII чи XVIII ст.; гурт спудеїв Києво-Могилянської академії; у глибині – церкву, браму і фронтон барокового будинку. Важливий елемент малюнка – це герб гетьмана Мазепи, – він покликаний символізувати ту культурну епоху, атрибути якої містилися в композиції. І, звичайно, у назві журналу, а також у всіх інших написах “поет шрифтів” Г. Нарбут продемонстрував свої “фірмові” літери (зокрема “Н” та “У”), які

одразу ж виказували свого автора. Вони також передавали аромат давніх часів. Як і благородне поєднання червоного, чорного та білого кольорів, здатних викликати яскраві емоції... Те “наше минуле”, що його відтворив художник, залишало відчуття потуги й певності нації, до того ж не тільки мілітарної, а й інтелектуальної, культурної.

Цій-таки ідеї відповідав і зміст журналу, редагованого П. Зайцевим. Основною темою його першого номера стала історія Кирило-Мефодіївського братства. П. Зайцев вирішив опублікувати “Книги биття українського народу” – цей унікальний документ української політичної думки в повному обсязі приходив до читачів уперше. У 1911 р. його частково оприлюднив історик В. Семевський, проте номери журналу “Русское богатство” (1911. – № 5-6) із фрагментами “Книг биття” цензура конфіскувала. Публікацію в “Нашому минулому” супроводжувала ґрунтовна розвідка П. Зайцева, в якій автор з’ясовував питання про ідеологію “братчиків” та її генезу, зокрема, про зв’язок “Книг биття” з польськими джерелами. Тему Кирило-Мефодіївського братства доповнили цінні спогади професора С. Єгізарова про М. Гулака, Л. Загурського й О. Навроцького (мемуарист знав їх під час свого навчання у Єревані та Тбілісі), а також підбірка нових документів про Гулака.

Низка матеріалів першого числа “Нашого минулого” присвячувалася XVIII ст. (“Ще про автора “Истории Русов” Є. Онацького, “Карло XII на Україні” К. Тіандера, “Київські архітекти XVIII віку” Ф. Ернста). В. Прокопович подав фрагмент свого дослідження “Із Золотої Корогви” (стаття “Київська міліція”), К. Широцький – мистецтвознавчу розвідку “Українська штука за часів старокнязівських та її виучення”, І. Свенціцький – нарис “Михайло Павлик”, В. Модзалевський і Г. Нарбут – студію “До питання про державний герб України”. Серед інших публікацій – “Перші українські поетеси XIX в. Марта Писаревська” П. Зайцева, спогади К. Паньківського “До історії галицької Руїни” (про російську окупацію Галичини в 1914–1915 рр.); кілька важливих документів уміщено під рубрикою “Архів літературний” (“Нове до тексту “Москаля-чарівника”, “Спалена П. Гулаком-Артемівським поема”, кілька листів Т. Шевченка)...

Хоча М. Зеров нічого не надрукував у першому числі “Нашого минулого”, проте певну участь у підготовці нового видання він усе ж таки взяв, про що свідчить ремарка Ф. Ернста до статті “Київські архітекти XVIII віку”: “Вважаю своїм обов’язком висловити щире подяку д. М.К. Зерову за велику допомогу в справах стилю, термінології та инш.” [див.: 10]. То вже згодом, у числі 1-2 за 1919 р. Зеров помістить “поему про генерала Завадовського”, а у “Книгарі” (1919. – Ч. 23-24. – липень–серпень) надрукує рецензію на перші три випуски журналу. Про “поему” він згодом писав, що то був “один з останніх відгомонів “котлярівщини”, відшуканий в якомусь родинному альбомі 1860–1870-х років; ішлося в ній “про смерть генерала Завадовського, змальованого українським “Громобоем” та запроданцем диявола” [5, 566].

Вихід давно очікуваної першої книжки “Нашого минулого” гурток відзначив, дотримуючись свого стильового “канону”: у домівці Модзалевського й Нарбута влаштовано було “бенкет літературний”; Георгій Іванович, як згадував Ф. Ернст, “змалював у людський зріст сильветні портрети Модзалевського (“Мозоліна”), що з першим примірником журналу підбігає до такого-ж колосального П.І. Зайцева (редактора, “Зайця”). Вгорі напис – “Нарешті!” А після свята вмістив у щоденнику гуртка “Діаріуші” – два малюнки, де в очах підпилої братії постаті членів редакції покосились, а потім уп’ятерились, літери поскакали хто куди, і лише козак з обкладинки та зелена пляшка, нахилившись, уперто лізуть у вічі” [3, 71].

В. Модзалевський, якого щойно згадано, – секретар редакції “Нашого минулого”, чернігівський історик. Переїхавши до Києва, він оселився у двоповерховому будинку в Георгіївському провулку, навпроти знаменитої брами Заборовського. А невдовзі до нього перебрався й Г. Нарбут, котрий перед тим квартирував у своїх давніх знайомих. Будинок цей пам’ятний тим, що в 1859 р. тут зупинявся Т. Шевченко, якого у скрутній для нього ситуації взяв “на поруки” священник Ю. Ботвиновський. Тепер же, через 60 років, в історії будинку № 11 у Георгіївському провулку з’явився новий сюжет, який за примхливою логікою долі несподівано зближував давнє і сьогочасне, Шевченка і Нарбута...

Завдяки описові Г. Лукомського можемо потрапити до “пенатів” Модзалевського-Нарбута: “Єгор Іванович облаштував собі велику кімнату – ціла зала. Карельські “ампірні” – кріпосні – меблі з Полтавщини стояли вздовж стін: диван – дивом дивуватися! – і де це він зумів такий диван дістати дивоглядний – довгий-предовгий, і стрункий, і стильний, при тім гарнітур цілий – і крісла, і стільці, все одно до одного. А по стінах, – своїх речей він не любив вішати, – старі портрети, рисунки приятелів по “Миру искусства”; але особливо вартісні були курйозні провінційні портрети “баринь”, купця якогось із медаллю на шиї і панночки тендітної, з блакитними стрічками. Полиці повні були скелець, порцеляни. А книг теж було багато, і всі з мистецтва, дорогі, та ще й з автографами – від друзів!” [7, 14].

Г. Нарбут – він же “Нарбутенко”, “Нарбутяка”! – був ексцентричною людиною. Йому подобалося влаштовувати всілякі витівки й “забави” (через півсотні літ Київ знатиме ще одного такого чарівника-містифікатора – кінорежисера С. Параджанова). Він і вдягався украй оригінально: мистецтвознавець Ф. Ернст згадує його “темно-синій жупан старовинного крою з старовинними срібними гудзиками”; художник Ю. Михайлів – “широку блузу з безліччю складок” і “жовті чоботи”. Своїм зовнішнім виглядом Нарбут нагадував... витвір того самого козацького бароко, яким він так захоплювався!

Атмосфера в будинку навпроти брами Заборовського панувала карнавальна; “непретензійно-веселі вечори” (М. Зеров), що влаштовувалися тут, відзначалися грою буйної фантазії, одважними творчими планами, містифікаціями. Однією з таких містифікацій став Лупа Грабуздов, “український Кузьма Прутков”. “Неслужащий дворянин”, з маломаєтних поміщиків пирятинських, Лупа Грабуздов був артистичним витвором гурту, <...> що мав своєю постаттю віддати всі етапи українського життя й руху ХІХ–ХХ віку”, – пояснював М. Зеров [5, 565]. Почалося усе з того, що Нарбут десь придбав “старовинний перстень з печаткою, в овалі якої вміщено зламаний обеліск, щит і напис по краю: “Бог моя надеж онь мне помога Грабуздов” [3, 72]. А далі запрацювала мистецька фантазія – Нарбут і його друзі почали вести “Діаріуш подій звичайних і наглих, в помешканню велможних пана Голови Архивного Вадима Модзолевського і пана Кунштпрофесора Юрія Нарбута трапляючихся, а також визитацій особ поважних і зацних запис в собі маючий Року Божого 1918 серпня 10 розпочатий у Києві”. Уже на самому початку “Діаріуша” зафіксовано: “Приїхав пан Грабуздов і оселився в помешканні без дозволу пана Нарбута. Реєнт домової канцелярії Вадим Модзолевський”. Далі – запис рукою “кунштпрофесора” Нарбута: “Виганяв п. Грабуздова, але він відмовився виїхати й залишив свою печатку” [3, 72].

З цього моменту й бере початок життя “українського Кузьми Пруткова”. Нарбут придумав його родовід, намалював генеалогічне древо Грабуздова. Виходило, що засновником роду був якийсь “Стам”. А зімітований художником документ ніжинського суду, начебто видертий з актової книги ХVІІІ ст., мав свідчити, що існував на світі ще й такий собі “войсковий значковий товариш Сикант

Грабуздов, син Фавства Грабузденка”, – ось вам і козацько-старшинський родовід, який міг би бути славним, якби отой нерозумний Сикант не зганьбив його, згвалтувавши “дівичку Приську Василеву”!

І що ж далі роблять зі своїм легендарним героєм містифікатори з Георгіївського провулку? Вони його “розкручують”: за підписом Грабуздова друкуються статті в газетах; з легкої руки Нарбута “неслужащий дворянин” набуває візуального образу; зрештою, в одному з видань з’являється повідомлення про те, що “29 серпня 1918 року в с.Грабуздовці, Пирятинського повіту, упокоївся на 87 році свого життя Лупа Юдич Грабуздов”. Сцена “похорону” увічнена Георгієм Нарбутом на одному з його “сильветних” малюнків... Утім, життя Грабуздова тривало й після його “смерті”, і М. Зеров також буде причетним до колективного творення легенди...

Але повернемося до журналу “Наше минуле”. Усього встигли побачити світ чотири випуски журналу (три в 1918 р., один у 1919-му). У кожному з них друкувалися цінні матеріали й дослідження з української історії від часів Київської Русі й до XIX ст. включно. По суті, П. Зайцев і його друзі реалізували програму, сенс якої щонайточніше передавало відоме гасло: *ad fontes!* Себто – до джерел власного національного буття, культури передусім.

Українцям пропонувався шлях самопізнання й самоповаги...

Четвертий випуск журналу завершувався, однак, тривожним словом “Од редакції” – тривожним, оскільки редактор Зайцев і всі, хто гуртувався довкола “Нашого минулого”, бачили, що на Україну неблаганно насувається нова Руїна: “Один із сучасників Великої Руїни, що бурєю пролетіла була над нашою Україною, з половини XVIII в., так писав, видаючи книгу свою: “Не дивуйся, Чителнику, тим помилкам, которії ся в тій книзі знайдують, бо тая книга такого часу робилася, в которий більш єсьмо утікали і на смерть, нежели на книгу тую поглядали; ні єдиного імі покоя плоть наша, но во всі скорбяще: вніуду брані, внутрьуду страхи” (І. Галятовський).

Випускаючи за такого ж часу другої Руїни й нашу книгу, не маємо чого говорити про околишні обставини й перешкоди: вистарчить і наведених тут промовистих слів письменника XVIII віку... Нагадаємо тільки ласкавому Чительникові нашому, що як із часів тієї Руїни дійшло до нас чимало слідів культурної праці, і це, можна сказати, найтривкіше з усього, що винесла на гребні своєму історична хвиля – так і тепер, ми віримо, буде найміцнішою тая праця, що, пояснюючи наше минуле, через гірку сучасність до ясної провадить Будуччини. Тим-то, не вважаючи, що “вніуду брані, внутрьуду страхи”, слідом за нашими попередниками, письменниками XVII в., робимо своє діло, пускаючи у світ і цю чергову книгу “Нашого минулого”. Бо знаємо, що всіма навіть помилками й огріхами своїми книга краще свідкуватиме про сучасність, ніж галасливі події, що перший тепер займають план життя. Чвари бо і страхи одходять і минають – культура-ж вічне зостається потомним поколінням на память і науку про минуле та пережите” [11, 235].

Позиція, висловлена редакцією, мала принциповий характер: Павло Зайцев, який, судячи з усього, писав ці слова, наголошував на неперебутньому значенні “культурної праці”, спрямованої на творення вічних цінностей.

Усупереч загальному божевіллю.

Усупереч політичній метушні.

Усупереч усім руйнаціям і трагедіям...

У 1918–1919 рр. ідея культурної праці тісно об’єднала митців, літераторів та учених із нарбутівського кола. І хіба не цього духовного фундаменту триматимуться згодом “неокласики”?

Але крім будинку Модзолевського-Нарбута був іще один центр гуртування київських інтелектуалів, “заряджених” ідеєю високої української культури, – помешкання Б. Якубського біля Сінного базару. Б. Якубський (1889–1942) – філолог, випускник Київського університету, ровесник і давній приятель Зерова. Цінний спогад про його гостинну “хату” залишив Г. Костюк, який побував у домі свого професора 1929 р. Ось яку картину зберегла його пам’ять: у робочому кабінеті господаря він побачив стіни, “заставлені до стелі шафами, що були заповнені гарно оправленими книжками. Вражав також його простий, але масивний і, здавалося, віками незрушній дубовий стіл. До цього пасували канапа, розставлені по кутках фотелі і якісь старовинні гравюри” [6, 140-146].

Костюк досить докладно зафіксував монолог Якубського: “Так, знаєте, ця кімната є вже до певної міри історична. Тут перебували, на цій канапі, на цих кріслах, навіть на цьому столі колись сиділи, лежали, товклися багато з тих, що тепер уже на високих позиціях возсідають, або їх уже нема між нами. <...> Це Зеров, Филипович, Драй-Хмара, Рильський, Тичина, Петров. <...> Пізніше прибув із заслання Бургардт. Бував Дорошкевич. Іскрив темпераментний Гермайзе. Любив бувати серед нас, як патріарх, Михайло Михайлович Могилянський. Інколи й Модзалевський з Нарбутом заглядали. Але то вже було свято” [6, 140-146].

Зустрічі були “не пляновані, але фактично дуже регулярні, – продовжував Б. Якубський. – Була внутрішня духовна потреба виладувати себе, і вона перетворилась у регулярну звичку. То були розбурхані революцією роки. Ми сприймали революцію з вірою в нові горизонти. Ми не були практиками революції. Ми вірили в свободу, розум, мистецтво, науку. Український аспект революції був для нас відкриттям. Ми всім своїм єством ввійшли в новий духовний світ. Ми відчували, що тут треба все поглибити й удосконалити. А шлях до цього – творчі зустрічі, дискусії, теоретичне осмислення і поступове піднесення обраного фаху все на вищий і вищий рівень”. Серед тих, кого назвав Б. Якубський, – усі майбутні “неокласики”: Зеров, Филипович, Драй-Хмара, Бургардт, Рильський, Могилянський, Петров і Гермайзе – також літератори з того ж кола (щоправда, стосовно М. Рильського варто зробити уточнення: улітку 1918 р. він залишив Київ і подався у Сквиру, щоб повернутися аж у 1923-му). Що ж до П. Тичини, то *своїм* його вважали скрізь...

Не важко зробити висновок, що будинок Модзалевського-Нарбута й “хата” Бориса Якубського нагадували “сполучені посудини”. І там, і там у 1918–1919 рр. збиралися однодумці, які разом утворювали певну спільноту, товариство друзів, проте аж ніяк не організацію з естетичною “платформомою” і статутом. На цьому згодом наполягатимуть і О. Бургардт, і В. Петров, і М. Зеров, і М. Рильський.

А тим часом рік 1918-й наближався до завершення. І з ним закінчувалася й коротка доба гетьманату. Єхидно-грайливий І. Еренбург писав у спогадах: “Газети переконували, що править Україною Скоропадський. Прізвище його звучало погано – уряди тоді надто часто падали” [14, 286]. У середовищі, до якого тягся М. Зеров, до П. Скоропадського також ставилися критично, навіть попри те, що в культурно-освітній сфері його уряд устиг домогтися відчутних результатів (заснування Академії наук із В. Вернадським на чолі; відкриття двох університетів, численних гімназій тощо). Найбільше гетьманові зашкодили провали в соціалній політиці, що створювали ґрунт для більшовизації мас і для спротиву соціалістичних партій; невдоволення більшої частини селянства тим, як вирішується земельне питання (те, що відбувалося в селах, сприймалося

як реставрація старих порядків, та ще й із використанням каральних загонів); несприятлива зовнішньо-політична кон'юнктура, зокрема – втрата такого покровителя, як Німеччина, і, у зв'язку із цим, вимушена переорієнтація на Росію...

Зрештою, 14 листопада 1918 р. П. Скоропадський проголосив федерацію України з Росією. І того ж дня Український Національний Союз обрав Директорію з В. Винниченком на чолі, яка ставила за мету прихід до влади Директорії, що діяла у змові з російськими більшовиками, вдалося підняти широке повстання, і 14 грудня П. Скоропадський змушений був зректися “булави” й залишити Україну. У нарбутівському “Діаріуші” ця подія відзначена красномовним записом: “Злодія вже скинуто!” Ф. Ернст свідчив: “Радісний Нарбут, одержавши віншування з цією подією від К.В. Широцького й захопившись висловленою в листі ідеєю увічнення, вміщає в Діаріуш малюнок. “Пес мочащій” стоїть на Софійським майдані та відповідно поводить ся з атрибутами гетьманства й доброволії” [3, 73]. До приходу армії Денікіна в Київ ще вісім із половиною місяців, проте Г. Нарбут своїм малюнком уже поставив знак рівності між “чорносотенними російськими елементами” у структурах влади П. Скоропадського і “доброволією”...

І цей критичний настрій притаманний київському українству загалом.

Ось Микола Зеров фіксує у протоколі педради від 5 грудня 1918 р. інформацію про циркуляр міністра народної освіти, яким дозволено “увільнити на Різдвяні вакації з 2 грудня 1918 р. учнів VII–VIII кл., що поступають у віділи (відділи. – В. Л.) бой-скаутів по обороні Києва”. Проте в ході обговорення дехто з викладачів гімназії запротестував: дозвіл – це не те саме, що обов'язковий для виконання наказ! Отож заняття припиняти нічого, хоч міністр і пояснив у розмові з директором Козленком, що його дозвіл потрібно розуміти саме як наказ.

Міністрові, очевидно, ішлося про те, щоб старшокласники гімназії повторили вчинок “крутян”. Тільки цього разу вони мали захищати Київ не від більшовиків, а від повстанців. Іншими словами, обороняти владу Скоропадського від Директорії.

Михайло Кравчук рішуче виступив з “окремою думкою”: нехай міністр видасть *письмовий* наказ, а не ховається за усні роз'яснення свого циркуляра.

Педрада, зрештою, вирішила утриматися, залишившись цього разу “над сутичкою”. Констатувавши, що “із учнів старших класів своє бажання вступити до бой-скаутських відділів для охрани Києва не виявив ніхто”, вона ухвалила, що “учні старших класів гімназії, полишені на свою волю, можуть втягнутись в політичну боротьбу і таким чином зробити те, од чого педагогічний персонал завжди застерігав їх”, тому “педагогічна рада просить пана Міністра освіти дозволити учням одвідувати лекції в гімназії”.

Викладачі берегли життя своїх учнів.

Проте зеровські протоколи дають зрозуміти й те, що у 2-й гімназії режим Скоропадського наприкінці 1918 р. уже не сприймався як “свій”, що в ситуації гострого політичного протистояння симпатії викладачів були на боці Директорії. Бо ж як інакше тлумачити рішення педради від 18 грудня 1918 р. “обрати представників на зустріч Діректорії” (ними були директор Г. Козленко й учителі Г. Холодний та М. Прохорова)? Директорія теж, зі свого боку, виявила специфічну прихильність до гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства, пообіцявши, що її учням “щонеділі в українських театрах буде одведено 50 місць”. А М. Рудницького нова влада залучила до державної служби, відправивши його в Париж “в справі організації Інформаційного бюро”...

Тільки ж і Директорія протрималася недовго. Із формулюванням та оприлюдненням своєї політики вона зволікала – Декларація Директорії з'явилася аж 26 грудня 1918 р. 8 січня 1919-го було оприлюднено закон про націоналізацію землі. Щоб не відстати від настроїв мас, які стрімко “більшовизувалися”, українським соціалістам доводилося проголошувати радикальні соціальні гасла й давати нездійсненні обіцянки. “Українські маси йшли за найрадикальнішими гаслами”, – згадував той час І. Мазепа [8, 97]. Вочевидь, саме цей феномен стихійного селянського соціалізму мав на увазі В. Винниченко, коли записував у своєму щоденнику (29 грудня 1918 р.): “Нема у нас нації. Є темний, осоловілий від усяких історичних дурманів народ. Ми хочемо зробити його нацією, а він скося дивиться на наші маніпуляції і сердито бурчить”; “большевицькі шашлі гризуть страшенно дружньо й енергійно наші бідні слабенькі “підпори”. Я з болючою цікавістю слідкую за цим процесом” [2, 309]. Констатація загалом справедлива, але ж річ у тім, що Винниченкові, який обіймав тоді посаду Голови Директорії, явно бракує самокритичності, а його щоденникові записи відбивають не так психологію харизматичного національного лідера, як рефлексії письменника, котрий у всьому бачить “сюжети”...

Що ж, на політичному крутозламі Україні не дуже таланило з національними лідерами. Після відступу Директорії почалася друга більшовицька окупація України. Цього разу вона триватиме довго - цілих сім місяців, аж до останніх днів літа 1919-го...

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балицький П.* Спогади про Нарбута // *Бібліологічні вісті.* – 1926. – № 3. – С. 53.
2. *Винниченко В.* Щоденник. 1911–1920. – Едмонтон-Нью-Йорк, 1980.
3. *Ернст Ф.* Георгій Нарбут. Посмертна виставка творів. – К., 1926.
4. *Жовтень.* – Харків, 1921.
5. *Зеров М.* Мої зустрічі з Г.І. Нарбутом // *Зеров М.* Українське письменство. – К., 2004.
6. *Костюк Г.* Зустрічі і прощання. Книга перша. – Едмонтон, 1987.
7. *Лукомський Г.* Вінок на могилу п'ятьох діячів мистецтва // *Хроніка-2000.* – Вип. 61-62. – К., 2005.
8. *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – К., 2003.
9. *Міяковський В.* Павло Іванович Зайцев (Спогади і спостереження) // *Міяковський В.* Недруковане й забуте: Громадські рухи дев'ятнадцятого сторіччя. Новітня українська література. – Нью-Йорк, 1984.
10. *Наше минуле.* – 1918. – № 1.
11. *Наше минуле.* – 1919. – № 1-2.
12. *Нова Рада.* – 1918. – 22 трав.
13. *Широцький К.* Про Академію мистецтв // *Вільна українська школа.* – 1917. – № 3-4.
14. *Эренбург И.* Люди, годы, жизнь. Воспоминания: В 3 т. – М., 1990. – Т. 1.

Отримано 19 серпня 2014 р.

м. Київ